

1908

PARLAMENTOSUNDA

MEŞRUTİYETİN

DEĞERLERİ VE İLKELERİ¹

H. Aliyar Demirci*

GİRİŞ

İkinci Meşrutiyet mutlakî idare tarzından çıkarak, temsile dayalı parlamento ve kamuoyu aracılığıyla siyasetin müzakereye, tartışmaya, çoğulcu zemine taşındığı siyasal gelişme sürecimiz içinde önemli bir aşamadır.

Bu dönemin ilk senelerinde meşrutiyet kavramına büyük değer atfedildiği, kavramın kendisine hayli geniş bir anlam yüklendiği görülür. Meşrutiyet sıradan insan tarafından vergilerin azaltılması, yolların yapılması, eğitimin yaygınlaştırılması, kısacası idarenin iyi hizmet götürmesi gibi son derece gündelik bir mantık çerçevesinde anlaşılmış, rejim değişikliğinin hizmetleri de hızla iyileştireceği beklentisi yaratılmış ya da halkın böyle bir izlenim edinmesine yol açılmıştır², anayasanın tekrar

* Y. Doç. Dr. H. Aliyar Demirci, Pamukkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü.

1908-2008 Jön Türk Devriminin 100. Yılı, Uluslararası Kongre, 28-30 Mayıs 2008 Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde özetlenerek sunulmuş metindir.

¹ Dipnot sayısını artmasını göze alarak metinde adı geçen mebuslar hakkında kısa da olsa bilgi verilmiştir. Bu amaçla (Demir, 2007)'den yararlanılmıştır.

² (d [devre]: 1, i.s [içtima senesi]: 1, içtima [i]: 54, 26 Mart 1325/8 Nisan 1909, MMZC, C. 2, s. 687); (d :1, i.s: 3, 24 Teşrinisani 1326/7 Aralık 1910, MMZC, C.1, s.368). Benzeri umutları o tarihlerde Anadolu'yu gezen bir gazeteci de dile getirmiştir (Ahmet Şerif, 1977: 46).

ilânı sonrasında meşrutiyet sadece bir yönetim şekli, bir siyasal rejim değil adeta “bir hayat tarzı ve değerler kümesi” haline gelmiştir. Meşrutiyet söylem düzeyinde günümüzde demokrasiyle ilgili çağrışımlar kadar çeşitlilik taşımaktadır³, ayrıca Meşrutiyet-Meşrutiyet öncesi ayrımı ilânına katkıda bulunan güçler için bugün yapılan Cumhuriyet-Cumhuriyet öncesi gibi önemli bir ayırmadır.

Jön Türk hareketi kısa vadede anayasayı tekrar yürürlüğe koymayı, parlamentoyu açmayı, hükümdarı sınırlandırmayı amaçlamıştır. Bununla birlikte Jön Türkler bu hedefleri işlenmiş demokratik bir teoriye dayandırmamışlardır, parlamenter demokrasiyi, kelimenin gerçek anlamıyla temsil ilkesini, karar ama süreçlerine halkın katılımını benimsememişlerdir⁴. İttihad ve Terakki'nin de 1876 Anayasasını yeniden yürürlüğe koymanın ötesinde bir “hürriyet” kuramı olmamıştır⁵. Jön Türk muhalif hareketinin belli başlı simalarının (Ahmed Rıza, Abdullah Cevdet vb. yazarlar) düşünceleri içinde de meşrutiyetin siyasal reform boyutuna dair çözümler önemli yer tutmamaktadır⁶. Yeni Osmanlılara kıyasla “18. yüzyılın aydınlanma felsefesinden çok 19. yüzyıl bilimi onlarda egemen olmuştur⁷.” Bununla birlikte Ahmed Rıza, Abdullah Cevdet gibi yazarlar monarşi karşıtı, demokratik görüşlerini imparatorluğa uygularken İslâm'dan bir araç olarak yararlanmışlardır⁸. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı olan önemli iki derginin, *Meşveret* ve *Şura-yı Ümmet*'in isimleri de bu yönüyle dikkat çekmektedir⁹. Jön Türklerin en belirgin, kapsayıcı, ortak özellikleri “mutlak monarşi” karşıtlığıdır. Jön Türklerin anayasacılığın yanında durdukları dönemde anayasacılık modernleşmenin ölçütüdür, bugün sanayileşmeyle ifade edilen gelişme o yıllarda “yönetim biçimi ve parlamentonun varlığı ile ifade edilmek[tedir]¹⁰.”

İkinci Meşrutiyet uygulaması bütünüyle değerlendirildiğinde yarışmacı bir seçim, gerçek bir temsile dayanan Mebusan Meclisi gibi demok-

³ Uygun, 2003: 9.

⁴ Hanioglu, 2001: 311.

⁵ Mardin, 1992: 100.

⁶ Sınırlı örnekler için bkz. Tunaya, 2001: 92-95. Petrosyan da Jöntürk ideologlarının meşrutî rejimin mutlakiyete karşı siyasal olarak üstünlüğünden söz eden bazı örnekler vermiştir (bkz. Petrosyan, 1974: 270-273).

⁷ Lewis, 1988: 230.

⁸ Abdullah Cevdet ve Ahmed Rıza'nın meşveret hakkındaki görüşleri (bkz Hanioglu, 1981: 134-135). Ahmed Rıza'nın “Abdülhamid'in tebaasından ayrı ve İslâm'ın büyük bir amme hukuku kaidesi olan meşveretten müstağni yaşa[duğuna]” dair görüşler için (bkz. Tunaya, 2001: 86).

⁹ Hanioglu, 2004: 391-392.

¹⁰ Raymond Aron, *Essai Sur les libèrtiès*, Calmann-Levy, (Paris: 1977), s.67-68'den nakleden (Hanioglu, 1985: 70).

rasinin asgarî şartları konusunda eksikler göze çarpar, 1908'den 1918'e bir bütün olarak ele alındığında bu yönüyle başarılı bir tecrübe olduğu söylenemez. Bununla birlikte Meclisin ilk yasama dönemi hakkında (1908-1912) keskin olumsuz sonuçlar üretmek kanımca yanlış olur. Meclis'teki nisbî İttihad ve Terakki çoğunluğu da dağınık muhalefet de monarşi döneminde olmayan kürsü hürriyetinin hakkını vermiş, bunun içinde yasama ve denetleme faaliyetinde parlamentolu hayatımızda hayli müzakereci, tartışmacı, yer yer çatışmacı, zengin içerikli bir süreç yaşanmıştır. Jön Türk siyasî düşüncesi demokrasi teorisi bakımından hayli zayıf olmasına, gerçekte "meşrutiyet" Jön Türkler için bir *telos* olmamasına rağmen¹¹, parlamento açıldığında üyelerin meşrutî rejimle ilgili üst düzeyde beklentilere sahip olduğu görülür. Bu beklentiler İttihadçı olsun olmasın bütün unsurlarıyla geniş bir kesimin beklenti ve talepleridir. Teorik arka planı zayıf olmasına rağmen parlamentoda gözle görünür bir "meşrutiyetçilik" dikkat çekmektedir.

Bu araştırma parlamento üyelerinin Meşrutiyeti nasıl algıladıkları, rejimin hangi niteliklerini vurguladıkları, rejimi nasıl tanımladıkları üzerinedir. Çalışmanın alanı birinci yasama dönemi parlamentosu bir başka deyişle 1908 Parlamentosu'dur (1324-1328/1908-1912). Araştırmanın ana malzemesini meclis tutanakları oluşturmuştur. Mebuslar meşrutiyeti üç farklı alanda değerlendirmişlerdir: 1. Siyasal rejim düzlemi 2. İnsan hak ve hürriyetleri düzlemi 3. Değerler düzlemi.

I. SİYASAL REJİM

İkinci Meşrutiyetin ilk aylarında hızlı bir siyasileşme, cemiyetleşme süreci yaşanmış, hür basın ortaya çıkmıştır¹². Bu sürecin manivelalarından biri parlamentodur. Parlamento kamusal müzakere platformudur¹³. Schmitt'e göre liberal bir demokraside parlamentarizm müzakere ve kamusalıya dayanmaktadır, monarşi, kamusal tartışma prensibi üzerine kurulamaz¹⁴. Hükümdarın gizli diplomasi yürütmesine kıyasla parlamenter rejim "devlet mahremiyetini çöz[me]" potansiyeline sahiptir¹⁵.

Abdülhamid dönemi devlet adamlarından Cevat Paşa'nın "siyaset padişahlara mahsustur" sözü mutlakîyetin bu özelliğinin bir başka şekilde ifadesidir. Abdülhamid mutlakîyetinde siyaset padişahın, Yıldız Sarayının tekelinde olmuştur. İkinci Meşrutiyet parlamentosunda ilk yıl ülkenin

¹¹ Hanioglu, 2001: 313.

¹² Birinci, 1990: 15-30.

¹³ Parlamento kelimesinin kökeninde Fransızca "parler" (konuşmak) fiili vardır (Soysal, 1968: 23).

¹⁴ Schmitt, 2006: 18; Bezci, 2006: 133.

¹⁵ Bezci, 2006: 139.

dört bir köşesinden seçilen mebuslarla açılan Mebusan Meclisi siyasal sistemin girdileri ve çıktıkları hakkında bilgi almayı mümkün kılacak bir kurumdur. Bu açıdan parlamentonun müzakereye, tartışmaya dayanması, sistemin işleyişi hakkında daha iyi bilgi almak için yeter şart olmasa da gerekli şartlardan biridir. Şüphesiz *Eski Rejim*'e kıyasla temsilî, rekabetçi ve seçime dayalı bir şekilde Meclisin oluşması bu şartın gerçekleşmesi ihtimalini güçlendirecektir. Mebusan Meclisi görüşmeleri Kanun-i Esâsi gereğince açıklık ilkesi çerçevesinde gerçekleşirken (mad. 78), İkinci Meşrutiyetin ilk senesinde önce içtüzükte yapılan değişiklikle Âyan Meclisi için bu konuda hukukî engel kaldırılmış, bir süre sonra da 1909 Kanun-i Esâsi'nde yapılan düzenlemeyle de söz konusu ilke anayasal bir kural haline gelmiştir (mad. 121)¹⁶.

Eski rejimle Meşrutiyet arasında “açıklık ilkesine” dayanan farklılık parlamento üyeleri tarafından da ifade edilmiştir. Âyan Meclisi'nin alenî ilk görüşmelerinde padişahın Meclisi açış konuşmasına Meclisin cevabı hazırlanırken (ariza-i cevabiye), Ferit Paşa alenî müzakereyi Meşrutiyetin verdiği bir hak olarak tanımlamış, “Ketm etmek [saklamak-gizli tutmak] meşrutiyete muvafık bir hal değildir” sözleriyle rejimin bu özelliğini vurgulamış, yine bir başka Âyan üyesi Fuad Paşa da “hiçbir şeyi ketm etmemek lazımdır, meşrutiyetin muktezası [gereği] budur.” görüşüyle bu düşünceleri tekrarlamıştır¹⁷, İttihadçı Maliye Nazırı Cavit Bey'in¹⁸ meşrutiyetle mutlakiyet arasına bir ayırım koyarak “Meşrutiyet'te dört duvar arası yoktur. Esrar idare-i müstebidenin kârıdır.” sözleri de aynı düşüncenin uzantısıdır¹⁹. Meclis faaliyeti, mutlakî rejime kıyasla öncelikle ülkede olup biten her konuda bilgi edinilebilecek, mahremiyeti ortadan kaldıracak veya sınırlayacak kamusal bir alan olmuştur. Kanımca dönem basınında parlamento faaliyetlere ayrılan yer de bunu teyit edecektir. Bununla birlikte bu şeffaflığın çeşitli sınırlılıklarına işaret etmek gerekir:

Yukarıda adı geçen Âyan üyesi Fuad Paşa aynı yerde dış politika meselelerini âvamın diline düşürmemek adına bu konulardan Meclis'te bahsedilmesine karşı çıkmış²⁰, dış politikayla ilgili konuları bir üst alan olarak görmüştür. Sadece Âyan Meclisi için değil, Mebusan Meclisi üyeleri arasında da bu konuda zaman zaman ihtiyatlı bir tutum takınanlar ol-

¹⁶ Bu geçişin hukuken hangi aşamaları kat ettiği hakkında bkz. (Demirci, 2006: 39-43).

¹⁷ d: 1, i.s: 1, i: 8, 11 Teşrinisani 1325, MAZC, C.1, s. 62.

¹⁸ Mehmet Cavit Bey (1875-1926), I. ve II. Dönem Selanik, III. Dönem Kale-i sultaniye mebusu, Türk, İttihadçı, idareci, Mülkiyeli, Bakan, iktisatçı, İzmir suikasti sonrası idam edildi (Demir, 2007: 357).

¹⁹ d: 1, i.s: 2, i: 83, 25 Mayıs 1326/7 Haziran 1910, MAZC, C.2, s. 379.

²⁰ d: 1, i.s: 2, i: 8, 11 Teşrinisani 1325/24 Kasım 1909, MAZC, C.1, s.60, 62.

muştur: Cemiyetler Kanunu görüşmelerinde siyasî rejimleri parlamentosu olan ülkeler, parlamentosu olmayan ülkeler şeklinde ayrıma tâbi tutan İsmail Paşa (Tokat)²¹, parlamentosu olmayan ülkelerde siyasetin bilhassa “padişahın hakk-ı şahanesi” olduğunu, parlamentosu olan ülkelerde “Mahallelerde, kahvehanelerde siyasiyat müzakere edelim.” demenin parlamentoya ait hakları başkasına vermek olduğu sözleriyle Meclis’te gerçekleşen siyaseti bir tür “yüksek siyaset” olarak kabul eder²². Aslında kamusal resmî bir alan olan parlamento yanında “yaşanan bir gerçek” olarak kahvehane temsil ve aleniyetin gayr-i resmî zeminidir²³. İkinci Meşrutiyet dönemi parlamentosu üyesi olmalarına rağmen Âyan Meclisi üyesi Fuad Paşa ya da Mebusan Meclisi üyesi İsmail Paşa için dahi halkın “humma-i siyasete” tutulduğu, kahvehanelerin “diplomatlar meclisi” aldığı bu yeni “siyasîleşme” dönemi yadırgatıcıdır ve onlar dahi uyum sağlamakta zorlanmışlardır²⁴. Mebus İsmail Paşa’nın düşünceleri Osmanlı siyasal hayatının o dönem en belirgin bölünmesi olan etnik bölünmenin “siyasî cemiyetler” aracılığıyla temsil edilmesine karşı çekincelere dayanmaktadır.

İkinci Meşrutiyet parlamentosunun ilk aylarında Meşrutiyetin *meşverete* dayandığı sıklıkla tekrarlanmıştır. Bir bakıma görüşmelerde açıklık ilkesi meşrutiyet için “meşveretin” önemini ortaya koymuştur. Meşveret sayesinde meşrutiyet somutlaşmıştır.

İlk olarak 1908’de padişahın meclisi açış konuşmasına (nutk-ı hümayun) Mebusan Meclisi’nin cevabında (ariza-i cevabiye)²⁵ hükümet işinde müşavere ve meşrutiyetin asıl olduğu vurgulanmış²⁶, 31 Mart vak’asından sonra da Mebusan Meclisi, usul-u meşverete ve Meşrutiyete bağlılığını tekrarlamıştır²⁷. Parlamento, “meşveret” kelimesiyle kelimenin “karşılıklı

²¹ Hattatzaade İsmail Paşa (Tokat mebusu) I. Dönem mebus, Türk, müstakil, eşraf, toprak sahibi (Demir, 2007: 371).

²² (d: 1, i.s: 1, i: 115, 7 Temmuz 1325/20 Temmuz 1909, MMZC, C.5. s. 460). İsmail Paşa bu düşünceleri Cemiyetler Kanunu tasarısında yer alan “kavmiyet ve cinsiyet esas ve ünvanlarıyla siyasî cemiyetler teşkili memnudur.” Maddesiyle ilgili söylemiş ve itirazını maddedeki “siyasî cemiyetler” unsuru üzerine kurmuştur

²³ Ünüvar, 2006: 46.

²⁴ Tırnak içindeki ifadeler için bkz (Birinci, 1990: 28).

²⁵ İkinci Meşrutiyet anayasal rejiminde padişaha Meclisin verdiği cevapların (ariza-i cevabiye) görüşülmesi zaman zaman törensel boyutunu aşarak önemli tartışmalara sahne olmuştur (bkz. “İkinci Meşrutiyet Anayasal Rejimi Açısından Padişahın Meclisi Açılış Nutuklarına Meclisin Verdiği Cevaplar: Ariza-i Cevabiyeler” *İlânının İkiyüzcü Yılında Meşrutiyet*, IRCICA, 7-10 Mayıs 2008 konulu sempozyumda sunulacak bildiri).

²⁶ d: 1, i.s: 1, i: 6, 15 Kânunuevvel 1324/28 Aralık 1908, MMZC, C.1, s.65-66.

²⁷ d: 1, i.s: 2, i: 6, 11 Teşrinisani 1325/24 Kasım 1909, MMZC, C. 1, s.71. Metnin müsveddesi ayrıca s. 153’ten sonra da yer almaktadır (Numara: 2 Nutk-ı Hümayûn ariza-i cevabiye müsveddesi, İkinci Devre 1325-1326 İctimai).

yapılan fikir alışverişi, danışma ve istişare” anlamının ötesinde kavramın dinî çağrışımlarından yararlanarak Meclisin meşruyetini genişletmeyi amaçlamıştır. Aynı ariza-i cevabiyede yer alan Meşveretin “akıl ve nakille kuvvetlendirilmiş bir kanun” olduğuna dair ifade bunun delilidir²⁸. Kavramın bu şekilde algılanışının istisnai olmadığına, yaygınlık taşıdığına farklı örnekler gösterilebilir:

31 Mart isyan günlerinde Mebusan Meclisi’ne gönderilen ve Meclis’te okunan çok sayıdaki destek telgrafi arasında Edirne İlimiye Cemiyeti’nin çektiği telgrafta; Medine’de Kur’anı Kerim’in (veşahirhüm...²⁹) buyruğunun uygulandığı, Hz. Muhammed’in peygamberken meşveretsiz hiçbir iş görmediği, meşveretin İslâm milletinin hükümete karşı en açık meşru bir hakkı, meşveretin Kuran’ın, peygamberin ve Allah’ın emri, 31 Mart eyleminin Meşveret Meclisi’ne bir saldırı, hattâ peygamber sülalesinden gelen Şerif Sadık Paşa’nın öldürülmesinin ikinci bir Kerbela vak’ası olduğu dahi öne sürülmüş, “veşahirhüm...” âyetinin kanlara bulandığı, Meclis-i Meşveret’in toplanması için ne yapılması gerekiyorsa yapılması gerektiği dile getirilmiştir.³⁰ Buna paralel bir şekilde aynı günlerinde Diyarbekir Askerî Kulübü tarafından Mebusan Meclisine çekilen ve okunan telgrafta, meşvereti emreden şeriatın kendisinin çiğnendiği ifade edilmiştir³¹. Böylece meşrutiyetin esas meşveret olarak sunulurken parlamento kurumuna “şer’i dayanaklar” bulan yaklaşımın yaygın bir şekilde benimsenmiş olduğu dikkat çekmektedir. İsyanı takip eden günlerde Mebusan Meclisi’nde 1909 değişikliklerine esas oluşturan anayasa değişikliği teklifi hazırlanırken teklifin gerekçe metninde aynı mantıkla dinî kültürden beslenen bir meşruiyet arayışı yer almıştır³².

Şer’i bakış açısının uygulamadaki ilginç ve dikkat çekici bir örneği mebusların parlamentodan aldıkları izinler çerçevesinde gündeme gelmiştir. Hacca gitmek isteyen bu maksatla Meclis çalışmalarına katılmayacağını bildiren Yemen mebusu bir üyenin durumu görüşülürken Genel Kurul’da Meclis çalışmalarına katılmakla (müşavere etmekle) hacca gitmek arasında hangisinin farz hangisinin sünnet olduğu dahi konuşulmuş,

²⁸ Meşrutiyeti akla ve nakle dayalı açıklama çabası dönemin düşünce dünyasında da gözlemlenir (Tunaya, 2003: 49). Konunun İslâm felsefesini ve Yeni Osmanlı düşüncesini ilgilendiren bir geçmişi vardır (Türküne, 1991: 131-134).

²⁹ Yeni Osmanlı siyasî düşüncesinde Tanzimat’ın bürokratik mutlakiyetine karşı meşrutî idare ihtiyacıyla Kur’an’dan dayanaklarla desteklenmeye çalışılmış, meşrutiyet dönemi siyasî düşüncesinde de parlamentonun meşruiyeti savunulurken bu çizgi sürdürülmüştür [(...)Veşahirhüm fi’l emr: iş hususunda onlarla müşavere et (Kuran-ı Kerim Âl-i İmran 3/159)] (bkz: Tunaya, 2003: 30; Kara, 1994: 166, Hanioglu, 2004: 390).

³⁰ d: 1, i.s: 1, i: 58, 5 Nisan 1325/18 Nisan 1909, MMZC, C. 3, s. 77.

³¹ d: 1, i.s: 1, i: 58, 5 Nisan 1325/18 Nisan 1909, MMZC, C. 3, s.79.

³² bkz. Demirci, 2003.

ulema kökenli İttihadçı bir üye³³ dinî yükümlülükler açısından her ikisinin eşit olduğunu öne sürmüş, bu ibadeti yerine getirecek üyenin Meclis'ten izin alması gereği savunulmuştur³⁴.

Parlamento faaliyetini meşveret kavramıyla bu derece yücelten Meclis'in, Meşrutiyeti dayandırdığı bir başka ilke Batı siyasal kültüründen devşirilmiş *hâkimiyet-i milliye* ilkesidir ve meşveret ilkesinden daha sık bir şekilde ilk yasama döneminde bu kavrama başvurulmuştur. Öyle ki üçüncü toplantı yılında İttihadçı Babanzade İsmail Hakkı'nın³⁵ "şimdi biz 2, 2,5 seneden beri milleti adeta hâkimiyet-i milliye lafzı ile işba haline getirdik [doyurduk]³⁶" sözleri bunun yansımasıdır. Meclisin siyasal temsile ve seçime dayanan yapısı, meclisin yetkilerini arttırmak için yapılacak düzenlemeler bu demokratik egemenlik ilkesiyle açıklanmıştır.

Oysa "1876 Kanun-i Esasi'sinde egemenliğe ilişkin bir hüküm yoktur. (...) Kanun-i Esasi'nin millî egemenlik veya halk egemenliği anlayışını değil, monarşik egemenlik anlayışını benimsediği söylenebilir. Osmanlı devleti bir monarşidir. Zira Kanun-i Esasi'nin 3. maddesi devlet başkanlığının irsî olarak intikal edeceğini öngörmektedir. Monarşik devlet şeklinin halk egemenliği veya millî egemenlik ilkeleriyle bağdaşmayacağı açıktır³⁷."

İkinci Meşrutiyet ilân edildiğinde 1908 seçimlerinde hâkimiyet-i milliye ilkesi Cemiyetin siyasal programında yer almış, seçim bildirisi bu düşüncenin uzantısı olarak hazırlanmış³⁸, hattâ II. Abdülhamid rejimine muhalif İslâmcılar da kavrama başvurmuş³⁹. Osmanlı parlamentosunda hem Mebusan Meclisi'nde hem de Âyan Meclisi'nde her kesimden mebus, tepkilerini, düşüncelerini hattâ duygularını dile getirmek için zaman zaman bu kavramı kullanmıştır:

³³ Malatya mebusu Mehmet Tevfik Efendi: I, II. Dönem mebusu Türk, İttihadçı, ulema kökenli, Trabzon istinaf mahkemesi müddeiumumisi (Demir, 2007: 374).

³⁴ d :1, i.s: 2, i: 9, 18 Teşrinisani 1325/11 Aralık 1909, MMZC, C.1, s.157. Üyelerden biri müşaverenin sünnet olduğunu (Hacı Kasım Efendi/Kayseri), bir diğeri Ahmed Muhip Efendi (Denizli), özellikle de Hafız İbrahim Efendi (İpek), haccın farz olduğunu tekrarlamakla birlikte mebusların Meclise devam etmediği günlerde aldığı paranın caiz olup olmadığını tartışmıştır (ss.157-159).

³⁵ Bağdat mebusu Babanzade İsmail Hakkı Bey (1876-1913), I. Dönem mebusu, İttihadçı, avukat, gazeteci, Mülkiyeli, II. Dönem Divaniye mebusu (Demir, 2007: 383).

³⁶ d: 1, i.s: 3, i: 41, 2 Şubat 1326/15 Şubat 1911, MMZC, C.2, s.15.

³⁷ (Gözler, 2007: 95).

³⁸ "Hâkimiyet-i milliye, hukuk-ı esasiyenin rükn-ü azimidir... Efrad-ı milletin bu suretle istişa-reye iştirak etme hakkına intihab-ı siyasi hakkı, bu hakka sahip olanlara da müntehib-i siyasi denilir..." ("Cemiyetin Siyasî Programı 4, Meclis-i Mebusan", *İttihad ve Terakki*, 27 Eylül 1908) den aktaran Demir, 2007: 70.

³⁹ (bkz. Kara, 1994). Hâkimiyet-i milliye kavramı teorik olarak Batı menşeli olmasına rağmen İslâmcılar Batılı kaynaklara neredeyse hiç atıfta bulunmamayı tercih etmiştir (Kara, 1994: 23).

Tespitlerimize göre Mebusan Meclisi'nde kavram ilk defa Meclis Başkanlığı için yapılan ilk seçimlerin sonucu açıklanmadan önce adaylardan Emrullah Efendi⁴⁰ tarafından dile getirilmiştir. Kendisi anayasa gereği Meclisin doğrudan başkanını seçemeyip sadece padişaha üçer başkan adayı ismini bildirerek belirlenmesinin (mad.77) "hâkimiyet-i milliyeye" aykırı olduğunu dile getirmiştir, en çok oyu alarak padişah Abdülhamid tarafından Başkanlığa atanan Ahmed Rıza⁴¹ da teşekkür konuşmasında "hâkimiyet-i milliyenin" güçlü bir şekilde yerleşmesi için hakkıyla çalışmaktan söz etmiştir⁴². Ahmed Rıza ilk birleşimlerde 1876 Anayasasında meclisin yapacağı değişiklikleri, "hâkimiyet-i milliyeyi" sağlayacak değişiklikler olarak nitelemiştir, Meclis 1909'da bu anayasa değişikliğini temellendiren gerekçesinde bu ilkeye atıfta bulunmuştur⁴³. Ahmed Rıza daha sonraki senelerde de Meclisin açış konuşmasında kavramı vurgulamıştır⁴⁴. Parlatmentonun yetkilerini güçlendiren, padişahın yetkilerini kısıtlayan 1909 değişiklikleri gerçekleştikten çok sonra da mebuslar söz konusu değişiklikleri hâkimiyet-i milliyeyi güçlendirecek değişiklikler olarak nitelemiştirler⁴⁵.

1908'de padişahın meclisi açış konuşmasına (nutk-ı hümayun) yazılan Meclis cevabında da (ariza-i cevabiye) "usul-ü meşrutiyetin", "hâkimiyet-i milliyeye" esasına dayandığı, Meclisin "hâkimiyet-i milliyenin temsali" olduğu özellikle vurgulanmıştır⁴⁶.

Mebusan Meclisi 1908 yılının ilk aylarında daha 1909 değişiklikleri gerçekleşmeden önce hükümeti denetleyecek yeterli düzeyde denetim aracına sahip olmadığı halde bu yönde istekli olmuştur. İttihadçı İstanbul mebusu Hüseyin Cahit Bey'in dış politika hakkında Sadrazam Kâmil

⁴⁰ Kırkkilise mebusu Emrullah Efendi (1858-1914): I. II. dönem mebusu, Türk, İttihadçı, idareci, Maarif Nazırlığına kadar yükselmiştir (Demir, 2007: 358). Kendisi Mebusan Meclisi başkanlığı seçimlerinde oylamada üçüncü olmuştur (d :1, i.s: 1 i:4, 10 Kânunuevvel 1324/23 Aralık 1908, MMZC, C.1, s.42).

⁴¹ İstanbul mebusu Ahmed Rıza (1859-1930): I. dönem mebusu, İttihadçı, idareci, gazeteci (Demir, 2007: 359).

⁴² d: 1, i.s: 1, i: 5, 13 Kânunuevvel 1324/26 Aralık 1908, MMZC, C.1, s.53.

⁴³ d: 1, i.s: 1, i: 5, 13 Kânunuevvel 1324/26 Aralık 1908, MMZC, C.1, s.76.

⁴⁴ "Ancak biz bir hükümet-i meşruta olduk yani keyfi ve indî muamelatı terk ederek diğer muntazam medenî hükümetler gibi takayyüd ve ihtimam içinde yaşamaya karar verdik (...) Millet, hâkimiyet-i siyasiye sahip oldu. (d: 1, i.s: 3, i: 2, 2 Teşrinisani 1326/15 Kasım 1910, MMZC, C.1, 1326, s.6-7).

⁴⁵ Örneğin Mehmet Talat Bey (Ankara) bu değişiklikleri "hâkimiyet-i milliyeyi tahkim etmek için" ivedilikle yapılmış değişiklikler olarak nitelemiştir (d: 1, i.s.:3, i: 43, 5 Şubat 1326, MMZC, C. 3, s.78).

⁴⁶ d: 1, i.s: 1, i: 6, 15 Kânunuevvel 1324/28 Aralık 1908, MMZC, C.1, s. 65-66. Metin II. Abdülhamid'in son mabeyn başkâtibi Ali Cevat Bey'e göre İttihadçı gazeteci İstanbul mebusu Hüseyin Cahit Bey tarafından hazırlanmıştır (Ali Cevat Bey, 1991: 30).

Paşa'ya dönük "istizah takriri"⁴⁷ bunun bir örneğidir. Önergenin görüşmelerinde konuşan bir üye (Zohrap Efendi⁴⁸) önergeyi "umuru siyaset[te] hâkimiyet-i milliyenin cereyanını temin eden" bir adım olarak tanımlamış ve "hâkimiyet-i milliye denilen şey[in] hükümet erkânını veya diğer zevatı alkışlamak değil (...) tenkit ve muhakeme" olduğunu vurgulamıştır.⁴⁹ Kâmil Paşa Hükümeti için kısa bir süre sonra, anayasada güven oylaması mekanizması daha benimsenmemiş olmasına rağmen bir oylama yapılmış ve hükümet güvenoyu almıştır, daha sonra bu sonucun "hâkimiyet-i milliye nâmına" gerçekleştiği dile getirilmiştir⁵⁰. Dolayısıyla Meclis ilk aylarda hükümeti denetlemeye yönelirken, inisiyatifin kendisinde olduğunu arka arkaya attığı adımlarda gösterirken, kendi üstünlüğünü kurmaya çalışırken hâkimiyet-i milliye ilkesi sürükleyici bir fikir olmuştur. Kısa bir süre sonra aynı Kâmil Paşa'nın, Harbiye ve Bahriye Nazırlarını azletmesi ve yerlerine başka isimleri getirmesi Meclis'in tepkisini çekmiş, kendisi hakkında yine bir istizah önergesi verilmiştir. Paşa'nın Meclisin çağrısı üzerine istizah görüşmelerine katılacağı günü ertelemesine, Meclis'te üyelerden Abdullah Azmi Bey (Kütahya)⁵¹ "Hâkimiyet-i milliye hukukumuz ayaklar altına alındı"⁵² sözleriyle tepki göstermiştir. Aynı süreç içinde Meclis, Kâmil Paşa'ya güvensizliğini ilân etmiş ve Selanik mebusu Cavit Bey parlamentonun üstünlüğünü vurgulayan bu sonucu "Yaşasın hâkimiyet-i milliyemiz" sözleriyle coşkuyla karşılamıştır⁵³.

Mebuslar bu kavram üzerinden yürütmenin idarî işlemlerini de eleştirmişlerdir. "Ordu-yu Osmaniye" yerine "Ordu-yu Hümayûn" tabirini kullanılmasına dair hükümet emri bir önergeyle gündeme gelmiş, önerge sahipleri Taşlıca mebusu Ali Vasfi⁵⁴ ve Selanik mebusu Rahmi Bey'ler⁵⁵

⁴⁷ Kanun-i Esasi'de 1909 değişiklikleri gerçekleşmeden önce "istizah" sadece anayasal denetim yollarından "soruyu" karşılamaktaydı.

⁴⁸ İstanbul mebusu Kırkor Zohrap Efendi: I., II., III. Dönem mebusu, Ermeni, Taşnak, avukat, 1916'da Diyarbakır Divan-ı Harbine sevkinde yolda çeteler tarafından öldürülmüş (Demir, 2007: 359).

⁴⁹ d: 1, i.s: 1, i: 11, 31 Kânunuevvel 1324/Ocak 1909, MMZC, C.1, s.177.

⁵⁰ Urfa mebusu Saffet Bey'in kabinede gerçekleşen değişiklik hakkında sadareten istizah takriri görüşmeleri: (d: 1, i.s: 1, i: 26, 29 Kânunusani 1324/11 Şubat 1909, MMZC, C.1, s.570). Urfa mebusu Şeyh Saffet (Yetkin) Efendi: I., II., III. Dönem mebusu, Türk, İttihadçı, TBMM II. Dönem Urfa mebusu (Demir, 2007: 372).

⁵¹ Abdullah Azmi (Torun) (Kütahya mebusu): I. II., III. dönem mebusu, Türk, İttihadçı, ulema, IV. dönem Eskişehir mebusu, avukat, BMM I. ve II. Dönem milletvekili (Demir, 2007: 365).

⁵² d: 1, i.s: 1, i: 27, 31 Kânunusani 1324/13 Şubat 1909, MMZC, C.1, s.593.

⁵³ d: 1, i.s: 1, i: 27, 31 Kânunusani 1324/13 Şubat 1909, MMZC, C.1, s.611.

⁵⁴ Taşlıca mebusu Ali Vasfi: I. Dönem mebusu, Arnavut, liberal, asker, binbaşı (Demir, 2007: 357).

önergelerinde Meşrutiyetin hâkimiyet-i milliye üzerine kurulu olduğunu, ordunun adında yer alan Osmanlılık ibaresinden rahatsızlık hissedilmesini anlayamadıklarını belirtmişler ve düzenlemenin geri alınmasını istemişlerdir⁵⁶, iki mebus meşruluk kaynağı olarak hükümdarın şahsını değil, Osmanlılık'ı görmekteyler, bununla birlikte Meclis bu konuda tartışmayı lüzumsuz görmüş ve önerge reddedilmiştir.

Meclisin tamamının bu ilkeyi benimsediği sonucuna varmak yanlış olur:

1910 senesine ait “ariza-i cevabiye” görüşmelerinde taslak metinde yer alan “Meclis’in hâkimiyet-i milliyeden iktisap ettiği kuvvet” ifadesine karşı üyelerden Bedri Bey:⁵⁷ “Cümlemenizin malûmudur ki insanlar kuvveti daima avn-i ilahiden [Allah’ın yardımı] alır. Her şeyin kuvveti Avni ilahidedir. Bendeniz şurada âcizane bir cümle görüyorum ki hâkimiyet-i milliyenin iktisap ettiği kuvvet deniliyor. Bunun yerine Allah’ın ihsanıyla (inayet-i sübhaniyeye istinaden) desek daha iyi olur zannederim” sözleriyle düşüncesini dile getirmiş, bununla birlikte meclis bu öneri üzerine hiç durmamıştır⁵⁸. Konuyu padişaha saygı çerçevesinde düşünen Ahmed Müfit Bey (Ergiri)⁵⁹, “hâkimiyet-i milliye” ifadesinin padişaha yazılacak bir teşekkürnâmede yer almasına gerek olmadığını savunmuştur. Encümen adına konuşan Mustafa Asım Efendi⁶⁰ padişahın şahsı (Mehmet Reşat) hakkında vehmetmelerinin söz konusu olmadığını buradaki muhatabın hükümet olduğunu ifade etmiştir⁶¹. Daha önceki senelerde resmî metinlerde hâkimiyet-i milliye kavramına yapılan pek çok atfa kıyasla, 1910 senesinde bu konuda zayıf itirazların varlığı dikkat çekicidir.

Bu aykırı örnek bir tarafa Osmanlı milletinin seçilmiş temsilcilerinin gücünü artıracak düzenlemeler hâkimiyeti milliye perspektifinden değerlendirilmiştir. Mebusan Meclisi’nde Kanun-i Esasi değişiklikleri görüşülürken bakanların yanında mebuslar arasından seçilecek bakan müsteşarlarının bulunabilmesini mümkün kılacak yasa önerisi için lehte görüş

⁵⁵ Selanik mebusu Mustafa Rahmi (Arslan) Bey. (1874-1947): I., II. dönem mebusu Türk, İttihadçı, toprak sahibi, eşraf, idareci, İzmir valisi (Demir, 2007: 357).

⁵⁶ d: 1, i.s: 1, i: 33, 9 Şubat 1324/22 Şubat 1909, MMZC, C.1, s.791.

⁵⁷ Mahmut Bedri Bey (İpek mebusu): I. Dönem mebusu, Arnavut, müstakil, Meclis-i Maliye azası (Demir, 2007: 355).

⁵⁸ d: 3, i.s: 3, i: 10, 20 Teşrinisani 1326/3 Aralık 1910, MMZC, C.1, s. 257, 266.

⁵⁹ Müfit Bey (1876-?): Arnavut, liberal, idareci diplomat Birinci ve İkinci dönem mebusu (bkz. Demir, 2007: 356).

⁶⁰ İstanbul mebusu Nasuhzade Mustafa Asım Efendi (1853-1943): I. Dönem mebusu, Türk, İttihadçı, ulema, meslek sahibi, (Demir, 2007: 359).

⁶¹ d: 3, i.s: 3, i: 10, 20 Teşrinisani 1326/3 Aralık 1910, MMZC, C.1, s.266, 268, 269.

bildiren Ohannes Varteks Efendi (Erzurum)⁶², bu öneriyi hâkimiyet-i milliyeyi takviye edecek bir düzenleme olarak gördüğünü belirtmiş ve desteklemiştir⁶³. Varteks Efendi, kabine ile Mebusan Meclisi arasında üst üste iki defa aynı madde hakkında ihtilaf çıktığında yeni gelen kabinenin tutumunda da bir değişiklik olmazsa Âyan Meclisi'nin üçte ikisinin oyuyla padişahın Mebusan Meclisi'ni feshine imkân tanıyan bir anayasa değişikliğine, “umumun hukukunu bir şahsın elinde hareket ettirmek, bu hâkimiyet-i milliyeye mugayirdir ve bu ahalinin hukukunu haleldar etmektir” sözleriyle itiraz etmiştir⁶⁴.

Aynı ilke Mebusan Meclisi için Âyan Meclisi'ne karşı önemli bir ideolojik silah da olmuştur. Mebusan Meclisi'nin genel oya dayalı, seçilmiş bir heyet olmasına karşılık Âyan'ın atamayla gelen bir heyet olduğu Mebusan Meclisi'nde sıklıkla dile getirilmiştir⁶⁵:

Örneğin İttihadçı Seyyit Bey⁶⁶ Kanun-i Esâsi değişiklikleri görüşülürken hâkimiyet-i milliyenin Meclis-i Mebusan'da olduğunu, 31 Mart günlerinde Ayastefonas'ta bir araya geldiklerini ve bunu gördüklerini Âyan'ın bir köşede oturup ses çıkarmadığını, daima ekseriyetin ve “hâkimiyet-i milliyenin” Meclis-i Mebusan'da bulunduğunu öne sürmüştür⁶⁷.

Bir başka yerde bütçe hakkının hâkimiyet-i milliye ilkesinin kaynağı olduğu, bu ilkeye dayalı bir şekilde oluşan tek heyetin ise Mebusan Meclisi olduğu kaydedilmiş, bütçe kanunu görüşmelerinde Mebusan Meclisi'nin yaptığı bazı değişiklikleri Âyan Meclisi'nin geri çevirmesi karşısında, Heyet-i Âyan'ın salt “hâkimiyet-i milliye ilkesine” aykırı bir şekilde oluşan yapısı gerekçe gösterilerek Âyan'ın bu şekilde bütçe kanunu tasarısına müdahil olamayacağı savunulmuştur⁶⁸.

Âyan Meclisi'nin yetkilerini genişletecek bir düzenlemeye yapılan itirazlar için de aynı ilkeye başvurulduğu görülür. Buna göre Kanun-i Esasi'nin 64. maddesinde bir düzenleme yapılarak hükümetin istediği kanun tasarılarını Meclisin istediği kanadına öncelikli olarak gönderebil-

⁶² Varteks Efendi (Erzurum): I., II., III. dönem mebusu, Ermeni, liberal, Taşnak, eğitimci, Gedikpaşa Ermeni Mektebi Müdürü (Demir, 2007: 376). Varteks Efendi aynı zamanda İttihadçı'dır (Demir, 2007: 106).

⁶³ d: 1, i.s: 1, i: 92, 1 Haziran 1325/14 Haziran 1909, MMZC, C.4, s.357, 366.

⁶⁴ d: 1, i.s: 1, i: 89, 27 Mayıs 1325/6 Haziran 1909 MMZC, C. 4, s. 237. 1909 değişikliklerinde 35. madde.

⁶⁵ d: 1, i.s: 2, i: 37, 26 Kânunusani 1325/8 Şubat 1910, MMZC, C.2, s.197. Âyan Meclisi'nin 1909 değişikliklerine bu konudaki bakışı için bkz. (Demirci, 2004: 122-124).

⁶⁶ İzmir mebusu Çelebizade Mehmet Seyyit Bey (1866-1925), I., II., III. dönem mebusu, Türk, İttihadçı, idareci, avukat, bakan, TBMM II. dönem mebusu (Demir, 2007: 362).

⁶⁷ (d:1, i.s: 1, i: 95, 4 Haziran 1325/17 Haziran 1910, MMZC, C. 4, s.458). 31 Mart olaylarında Âyan Meclisi'nin yeri hakkında bkz. (Demirci, 2006: 166-176).

⁶⁸ Eleştiriler Zohrap ve İsmail Hakkı Bey'den gelmiştir (Demirci, 2006: 202-203).

mesini mümkün kılacak anayasa değişikliği önerisi “hâkimiyet-i milliyeye indirilmiş bir darbe” olarak değerlendirilmiştir⁶⁹. Bu konu İttihadçılarla İttihad ve Terakki’den ayrılan muhalifler arasında sert tartışmalara yol açmıştır⁷⁰.

Ama gene bu ilke üzerinden ve biraz dolambaçlı bir yoldan Âyan’ın atamaya dayalı yapısının meşrulaştırılmış olması, kavramın zorlandığını da göstermektedir⁷¹:

Krikor Zohrap Efendi (İstanbul) Fransa’da anayasal rejimde yaşanan değişikliklere rağmen parlamentolu krallık rejiminin, daha sonra sadece parlamentonun, takiben Bonapart rejiminin bu ilke aracılığıyla açıklandığını savunmuştur. İttihadçıların önde gelen hukukçularından Babanzade İsmail Hakkı, Bonapart rejiminin uygulamalarına “Milleti iğfal ettiler.” sözleriyle tepki göstermiştir. Zohrap Efendi’ye göre ise hâkimiyet-i milliye ilkesi Âyan Meclisi için de bir meşruiyet kaynağı olabilir. Çünkü Âyan’a atanacak üyeler Vükela tarafından padişaha önerilmektedir. Vükela ise hâkimiyet-i milliyeye dayanan Mebusan Meclisi’nden güvenoyu alarak görevine başlamıştır. Böylece Âyan’ın aslında monarşik egemenlik ilkesiyle açıklanabilecek yapısı, atanacak üyelerin güvenoyu almış Vükela tarafından teklif edildiği varsayımıyla demokratik egemenlik ilkesiyle ilişkilendirilmeye çalışılmaktadır⁷². Babanzade İsmail Hakkı, Âyan Meclisi’nin yetkilerinin bu şekilde güçlendirilmesine karşı çıkarken milleti temsil yetkisinin Mebusan Meclisi’nde bulunduğunu, hâkimiyet-i milliye nin de Mebusan’da olduğunu savunmuştur⁷³.

Farklı etnik gruplardan oluşan imparatorluk Osmanlı Devleti tarafından Osmanlılık kimliği çerçevesinde bütünleştirilmeye çabaladıysa da İkinci Meşrutiyet’in her aşamasında bu konuda önemli problemler yaşanmıştır. Âyan Meclisi’nin önde gelen üyelerinden İttihad ve Terakki karşıtı Damat Ferit Paşa büyük ölçüde 1876 Kanun-i Esasine geri dönüş talebi olarak değerlendirilebilecek anayasa değişikliği önerisinde (Şubat 1910), hâkimiyet-i milliye ilkesinin kozmopolit bir toplumda değil “tek

⁶⁹ Artas Yorgaki Efendi: I. Dönem Selanik, II. Dönem İstanbul mebusu, Rum, müstakil, avukat (Demir, 2007: 357), (d: 1, i.s: 3, i: 38, 27 Kânunusani 1326/9 Şubat 1911, MMZC, C.2, s. 663).

⁷⁰ bkz. Demirci, 2006: 278-285.

⁷¹ Tunaya, Kastamonu mebusu Ahmet Mahir Efendi’nin bu yönde bir konuşmasını örnek olarak vermiştir (Tunaya, 1986: 211). Ahmet Mahir Efendi, ilmiyeden, Nakşi’dir (Kara, 1994: 75, 107). I., II., III. dönem mebusu, Türk, İttihadçı, ulemadan, avukat, 23.5.1914’te Şura-yı Devlete atanmış, TBMM II. dönem Kastamonu mebusu olarak da görev yapmıştır (Demir, 2007: 366).

⁷² d: 1, i.s: 3, i: 41, 2 Şubat 1326/15 Şubat 1911, MMZC, C.3, s. 10, 12. İstanbul mebusu Krikor Zohrap Efendi: I., II., III. dönem mebusu, Ermeni, Taşnak, avukat, 1916’da Diyarbakır Divan-ı Harbine sevkinde yolda çeteler tarafından öldürülmüştür (Demir, 2007: 359).

⁷³ d: 1, i.s: 3, i: 41, 2 Şubat 1326/15 Şubat 1911, MMZC, C.3, s. 16.

ulustan oluşan bir devlette uygulanabileceğini” savunmuş, ülkede siyasal birliği sağlamak için padişahın yetkilerinin arttırılmasını, Meclisin yetkilerinin sınırlandırılmasını teklif etmiştir⁷⁴.

Mebusan Meclisi’nde Türk olmayan muhalifler kozmopolit toplumsal yapının karşılığını, devlet yapısı ve işleyişinde görme arzularını ifade ederken, yine hâkimiyet-i milliye ilkesi yardımıyla taleplerini dile getirmişlerdir:

Cemiyetler Kanunu tasarısı tartışmalarında Ohannes Varteks Efendi, “kavmiyat ve cinsiyet esası üzerine cemiyet teşkili”ni yasaklayan hükmü, hâkimiyet-i milliye ilkesine aykırı bulmuştur⁷⁵. Kanunların ve nizamların yayım ve ilânına dair kanun layihası görüşülürken de taşra halkının kanun ve nizamnameler hakkında bilgi sahibi olması için o dillerde tercüme yapmasını zorunlu kılacak bir düzenlemeyi savunan Yorgi Boşo Efendi (Serfice)⁷⁶ “dün bütün gün burada hâkimiyet-i milliyeden bahsettik yırtındık, gittik. İşte hâkimiyet-i milliye bunu istiyor. Biz burada ne yapıyoruz?⁷⁷” diyerek konunun Meclis’te destek görmemesine karşı tepkisini dile getirmiştir. Bir başka gündem maddesi görüşülürken Arap üyelerden Şükrü El-Aseli Bey (Şam)⁷⁸ “hâkimiyet-i milliyeye” katılımın sağlanabilmesinin Arap memurlara devlet teşkilatında daha fazla yer vererek mümkün olduğunu savunmuştur⁷⁹.

II. İNSAN HAK VE HÜRRİYETLERİ

Mecliste meşrutî rejimin insan hak ve hürriyetleri açısından tanımlanması güçlü bir eğilimdir. Bunlar arasında ifade hürriyeti dikkat çekmektedir.

Meşrutiyetten beklenen ifade hürriyetinin öncelikle parlamentoda başlaması gerekir, oysa yasama döneminin ilk aylarında eleştiriler su-baylara ilişkin olduğunda Meclis Başkanı üyeleri uyarabilmektedir. Bu uyarıya karşı Şefik el-Müeyyed’in⁸⁰ tepkisi “Söylenemezsek meşrutiyet olmaz”⁸¹. şeklindedir ve kendisi eski rejimle Meşrutî rejim arasına bu şekilde bir sınır çekmektedir. Yine bir başka birleşimde konuşması en-

⁷⁴ Demirci, 2006: 252.

⁷⁵ d: 1, i.s: 1, i: 115, 7 Temmuz 1325/20 Temmuz 1909, *MMZC*, C.5, s.446.

⁷⁶ Serfice mebusu Yorgi Boşo Efendi (1876-1929), I. Dönem mebusu, Rum, sosyalist, tüccar (Demir, 2007: 356).

⁷⁷ d: 1, i.s: 3, i: 42, 3 Şubat 1326/16 Şubat 1911, *MMZC*, C.3, s.46.

⁷⁸ Şükrü El-Aseli Bey (1876-1915) (Şam mebusu) Arap, liberal, idareci, Nasıra kaymakamı (Demir, 2007: 380).

⁷⁹ d: 1, i.s: 3, i: 68, 16 Mart 1327/29 Mart 1911, *MMZC*, C.4, ss.441-442. Şükrü El-Aseli Bey (1876-1915) (Şam mebusu) Arap, liberal, idareci, Nasıra Kaymakamı (Demir, 2007: 380).

⁸⁰ Şefik el-Müeyyed (Şam mebusu) I. dönem mebusu, Arap, Liberal, idareci, Düyun-u Umumiye komiseri (Demir, 2007: 380).

⁸¹ d: 1, i.s: 1, i: 23, 22 Kânunusani 1324/9 Şubat 1909, *MMZC*, C.1, s. 486.

gellenmek istenen diğer bir üye Yorgi Honeus Efendi'nin⁸² tepkisi de aynı yönde olmuştur: Kendisinin ifadesiyle “Meşrutiyet ahkâmında söz söylemek serbesttir”⁸³.

Pek çok gayrimüslim mebus daha ilk aylardan itibaren meşrutiyeti haklar ve hürriyetler alanı üzerinden tanımlamıştır, örneğin Varteks Efendi için meşrutiyetin esası “teminat-ı hayatiye”den başlar⁸⁴, basın hürriyetine, ifade hürriyetine, toplantı hürriyetine kadar uzanır⁸⁵. Pançederof Efendi'ye göre (Manastır)⁸⁶ “Meclis-i Mebusan arabasının tekerlekleri (...) matbuat, cemiyetler ve hürriyet-i şahsiyedir.” “Matbuat tekerleklerine” birtakım sınırlamalar konmuş ve “tekerleklerin gıcırdamasına” sebep olunmuştur⁸⁷.

1876 Anayasası halkın Meclis'e dilekçeyle başvurabilmesine imkân sağlamıştır (mad. 14), bu çerçevede bazı dilekçeler de Meclis Genel Kurulları'nda görüşülmüştür, Âyan Meclisi Genel Kurulu'nda görüşülen bir dilekçe üzerine, Yorgiyadis Efendi meşrutiyetin varlığını ifade hürriyeti, kişi hürriyeti ve güvenliği, memur güvenliği, konut dokunulmazlığının mevcudiyetine bağlamış ve bütün bunları “meşrutiyetin esasından” gördüğünü açıklamıştır⁸⁸.

Sık sık Meşrutiyet öncesiyle Meşrutiyet'in ilanı sonrasını ayıran çizgi haklar ve hürriyetler üzerinden tanımlanmıştır:

Halep mebusu Rıfat Bey⁸⁹ “Serseri ve Mazanne-i Sü”⁹⁰ Eşhas Hakkında Kanun” tasarısının falaka ve değnek gibi cezaların uygulanabilmesini mümkün kılan hükmüne karşı verdiği önergede “Meşrutiyetin ruhu, felsefesi rabıta, muhabbet, itaat, amiziş [geçiniş, uysallık] esasına müste-

⁸² Selanik mebusu Yorgi Honeus Efendi, I. Dönem mebusu, Rum, liberal, avukat, tercüman (Demir, 2007: 357).

⁸³ d :1, i.s: 1, i: 24, 26 Kânunusani 1324/8 Şubat 1909, MMZC, C. 1, s. 500.

⁸⁴ Rumeli'deki karışıklık hakkında Dahiliye Nezaretine istizah takrirleri görüşmesinden (bkz. d :1, i.s:1, i: 21, 19 Kânunusani 1324/1 Şubat 1909, MMZC, C.1, s.419).

⁸⁵ Halep mebusu Rıfat Bey ve arkadaşlarının toplantı hakkının sınırlanması hakkında yayımlanan resmî tebliğe dair sadaret makamından istizah takriri: (d : 1, i.s: 1, i: 37, 18 Şubat 1324/3 Mart 1909, MMZC, C.2, ss.135-136).

⁸⁶ Pançederof Efendi (Manastır) (1879-?), I. ve. II. dönem mebusu, Bulgar, sosyalist, savcı (Demir, 2007: 356).

⁸⁷ (d: 1, i.s: 1, i: 96, 6 Haziran 1325/19 Haziran 1909, MMZC, C. 4, s. 479). Yasama sürecindeki Matbuat Kanunu (16 Temmuz 1325) kastedilmektedir (Akşin, 1987: 144).

⁸⁸ Sürgün cezasına çarptırılmış subayların “Mirliva Rüştü, Mirliva Nazmi, ve Müşir Şevket Efendi'nin arzuhallerine dair istida encümeni mazbatasına dair görüşmeler: (d :1, i.s: 3, i: 45, 10 Mart 1327/23 Mart 1911, MAZC, C.4, s. 177, 179).

⁸⁹ Halep mebusu Bereketzade Rıfat Bey (?– 22 Şubat 1910): Arap, liberal, eşraf, toprak sahibi (Demir, 2007: 378).

⁹⁰ Mazanne-i Sü': Kendisinden kötülük beklenen, kötülük yapacağı sanılan kimse.

nittir. İstibdatın ruhu felsefesi, korku, dehşet, nefret esasına müstenittir”⁹¹ sözleriyle bu farkı vurgulamıştır. Krikor Zohrap Efendi de başka bir yerde iki rejim arasındaki farklılığı hürriyet ve sınırlama kavramları üzerinden tanımlamıştır, buna göre “hükümet-i meşruta” hürriyet, “hükümet-i mutlaka” sınırlama getirir. Zohrap Efendi’ye göre Meşrutiyet “usul-ü hürriyet” demektir. Bu usulde hükümetin kendi işlerini yürütürken bireylerin hürriyetini ortadan kaldırma, sınırlama yetkisi yoktur. “Hükümet-i mutlaka”da ise, devlet, görevini yerine getirirken elindeki imkânını bireylerin hukukunu sınırlamakta kullanır⁹².” Ohannes Varteks Efendi’ye (Erzurum) göre meşrutiyeti eski rejimden ayıran fark meşrutiyetin cebir yerine ilnaya dayanmasıdır⁹³.

Pasaport Kanunu tasarısı görüşmelerinde Âyan Meclisi’nde de bu döneysel ayırım kullanılmıştır. Beserya Efendi’ye göre “Devr-i mutlakiyette yapılan kanunların ruh ve esası şiddet ve tazyiktir. Devr-i meşrutiyetle yapılan kanunların esası [...] hürriyet, müsaade, umumun hukukuna hürmettir. Devr-i mutlakiyette yapılan bu kanun şedid bir kanundur. Devr-i meşrutiyette yapılan bir kanunda daha müsaadekâr olunmak lazım. Aksi hal vaki olursa ne olur? Kavlen [sözle] meşrutiyet olduğu halde fiilen yine eski zaman idame edilmiş oluyor⁹⁴.”

Muhalif görüşe sahip olanlarca memur güvencesinden⁹⁵, seyahat hürriyetine⁹⁶, farklı alanlarda ihlal iddiaları veya yapılacak yeni hukukî düzenlemelerde öngörülen sınırlamalar, meşrutiyetin bu eylemlerle zedelendiği, meşrutî rejimde böyle bir düzenleme olamayacağı, hak ihlali yapılmaması gerektiği sık sık vurgulanmıştır.

Zaman zaman parlamentoda cariyе, kul kavramlarının kullanımının eleştirilmesi örneklerinde olduğu gibi var olan siyasal dilde sultanî idare tarzının kelimeleri yerine “lisan-ı meşrutiyetin” kullanılması isteği *eski rejimden* lisanen de uzaklaşma arzusunu göstermektedir⁹⁷. Bu konuda kamusal alanlarda bir hassasiyetin oluştuğu söylenebilir⁹⁸.

⁹¹ d : 1, i.s: 1, i: 53, 25 Mart 1325/7 Nisan 1909, MMZC, C.2, s.672.

⁹² d : 1, i.s: 3, i: 4, 6 Teşrinisani 1326/19 Kasım 1911, MMZC, C. 1, s. 59.

⁹³ d : 1, i.s: 1, i: 115, 7 Temmuz 1325/20 Temmuz 1909, MMZC, C.5, s. 446.

⁹⁴ d : 1, i.s: 3, i: 52, 4 Nisan 1327/20 Nisan 1911, MAZC, C.4, s.367-368.

⁹⁵ d : 1, i.s: 2, i: 54, 3 Nisan 1326/16 Nisan 1910, MMZC, C.1, s. 570.

⁹⁶ d : 1, i.s: 3, i: 52, 4 Nisan 1327/17 Nisan 1911, MAZC, C.4, s. 385, 386.

⁹⁷ Cariye deyimine “Hakan-ı sabkın harimleri maaşatı hakkında layiha-i kanunîyeye dair Muvazene-i Maliye Encümeni mazbatası” görüşmelerinde Denizli mebusu Muhip Efendi itiraz etmiştir: “Cariye yoktur artık o tabir kalkmalı.” (d : 1, i.s. 2, i: 124, 14 Haziran 1326/27 Haziran 1910, MMZC, C. 6, s. 592). Hakkak Muhip Efendi (1857-?): I. Dönem mebusu, Türk, İttihadçı, ulema, toprak sahibidir (Demir, 2007: 362). Kul tabirine itiraz Meclis görüşmelerine katılan Tekauit Sandığı muhasebecisi İhsan Bey’in: “Efendim kulunuzun vazifem hali arz etmektedir.” sözleri üzerine gelmiştir: Halil Bey (Menteşe): “Efendi Hazretleri kulunuz tabirini kullanmasa-

Selanik Vilayeti kasabalarından bir mahalle ahalisinin resmî hükümet kayıtlarında ve halk lisanında “Kıpti ve Çingene” sınıflarının kullanılmasını, “devri meşrû ve mes’ud-u meşrutiyette” kaldırılması hususunda dileklerini içeren telgraf⁹⁹ da aynı “lisan-ı meşrutiyet” anlayışının yansımasıdır. Telgraf sahiplerine göre Meşrutiyetle “adalet ve müsavat”’a yeniden ulaşılmıştır, bu çerçevede Çingenelerle ilgili bu ayrımcılığa son verilmelidir.

III. DEĞERLER ALANI

İkinci Meşrutiyetin ilân edildiği dönemde Fransız İhtilali’nin hürriyet, eşitlik, (müsavat), kardeşlik (uhuvvet) değerleri Meşrutî rejimin ilk yasa döneminde sürükleyici, etkili değerlerdir¹⁰⁰. Bunlara adalet ve ittihad-ı anasır da (bazen tevhid-i anasır tabiri de kullanılmıştır) eklenebilir. Bazı üyeler ayrıca Meşrutiyetin “ittihad ve terakkiye” dayandığından da söz etmişlerdir. Bir tür Meclis görüşünü yansıtan “ariza-i cevabiyelerde” de hem 1908 hem de 1909’da bu değerlerden “müsavat” ve “ittihad”’a özel bir vurgu yapılmıştır. 1908 açılış nutk-ı hümayununa dönük yazılan ‘ariza’da “rehberimiz misbah-ı müsavat ve ittihad (müsavat ve adalet meşalesi) maksadımız ise adl-ü haktır.”¹⁰¹ ve 1909 arızasındaki meşrutiyetin asıl esasının (üssü’l esas) “müsavat-ı sahihe ve adile” olduğu ifadeleri bu doğrultudadır¹⁰². Âyan Meclisi’nin en eski, Abdülhamid döneminde atanmış üyelerinden Legofet Bey Abdülhamidli yılları “hürriyet, adalet, müsavat”ın olmadığı yıllar olarak nitelemiştir¹⁰³. Aynı kişi bir başka yerde meşrutiyetin esasını “ittihad ve terakki” olarak tanımlamıştır¹⁰⁴.

nız daha iyi olur” İhsan Bey: “Peki efendim. Lisan alışmış onun için kullanıyorum (d: 1, i.s: 2, i: 111, 30 Mayıs 1326/12 Haziran 1910, MMZC, C.6, s. 214).”

⁹⁸ Bu hassasiyetin bir diğer örneği: “Meşrutiyetin ilk yıllarında artık “şahane” tabiri kalktı. “Osmaniye” tabiri onun yerine geçti. Mihran Efendi, Maliye dersinde ormanlardan bahsederken birdenbire memalik-i Şa...” dedi. Şâhâne demek istiyordu. Fakat ağzından kaçan sözü tamamlamadı; hemen değiştirerek ‘Osmaniye’nin’ diye sözü tamamlamadı; hemen değiştirerek ‘Osmaniye’nin diye işi düzeltti. Bütün sınıf gülmek için kendini zor tuttu (Emiroğlu, 1999: 37).”

⁹⁹ d:1, i.s: 1, i: 86, 23 Mayıs 1325/5 Haziran 1909, MMZC, C.4, s.122.

¹⁰⁰ Özellikle İttihadçılar’ın bu değerlere bağlılığı konusunda kuvvetli bir vurgu için (bkz. Kansu, 1995: 219).

¹⁰¹ d: 1, i.s: 1, i: 6, 15 Kânunuevvel 1324/28 Aralık 1908, MMZC, C.1, s. 66.

¹⁰² d: 1, i.s: 2, i: 6, 11 Teşrinisani 1325/24 Kasım 1909, MMZC, C. 1, s.71-72. Metnin müsveddesi ayrıca s. 153’ten sonra da yer almaktadır (Meclis-i Mebusan İkinci Devre 1325-1326 İçtimai Nutku Hümayun Arize-i Cevabiyesi Müsveddesi).

¹⁰³ d: 1, i.s: 3, i: 29, 20 Kânunusani 1326/2 Şubat 1911, MAZC, C.3, s. 440.

¹⁰⁴ d:1, i.s: 2, i: 66, 27 Nisan 1326/10 Mayıs 1910, MAZC, C.1, s. 783.

İkinci Meşrutiyet'in "ittihad-ı anasır" fikrinin meclis faaliyetlerinde olumlu bir şekilde yansıdığını gösteren örnekleri özellikle farklı unsurların dinî günleri için beklenen ve gösterilen saygıda görebiliriz. İlk toplantı yılında Milad ayı yortusu sebebiyle Genel Kurul'un toplanmamasını isteyen Rum üyenin (Kozmidi Efendi) talebi¹⁰⁵, paskalya tatili vesilesiyle gayrimüslim üyelere üç gün tatil izni verilmesini öneren Ermeni üyenin isteği uygun görülmüştür¹⁰⁶, daha sonraki senelerde Meclis Başkanı'nın Rum ve Ermenilere ait dinî günlerde Genel Kurul çalışmalarını tehir edilmesine dönük işlemler yapmıştır¹⁰⁷. Buna karşılık mevlit kandili günü Meclisin toplanmamasına ilişkin Meclis Başkanı'nın teklifi reddedilmiştir¹⁰⁸, ancak sonraki bir tarihte yürütme organının kararıyla bu gün tatil edilmiştir¹⁰⁹.

İkinci Meşrutiyet'in ilk aylarından sonra gayrimüslim üyelere hükümete dönük eleştirilerinde meşrutiyetin sözünü ettiğimiz değerlerine vurgular sıklaşmıştır. Mebusan Meclisi üyesi Kozmidi Pandelaki Efendi (İstanbul) askere alma kanunu tasarısı (ahz-ı asker kanunu layihası) görüşmelerinde Meşrutiyetin en "metin esasları" olan "adalet" ve "müsavat" kaidelerinden söz etmiştir¹¹⁰. Dahiliye Nezareti bütçesi görüşmelerinde (1911) Haris Vamvaka Efendi¹¹¹, Meşrutiyeti adalet, müsavat, uhuvvet, ve hürriyete¹¹², Hristo Dalçef Efendi¹¹³ yine adalet, müsavat ve ittihad-ı anasıra dayandırmıştır¹¹⁴, Krikor Zohrap Efendi adaleti siyasetin en yük-

¹⁰⁵ İstanbul mebusu Timolyon Pandelaki Kozmidi Efendi (1870-?): I. Dönem mebusu, Rum, liberal, işadami, avukat (Demir, 2007: 359).(i: 8, 18 Kânunuevvel 1324/13 Ocak 1909, MMZC, C.1, s.99).

¹⁰⁶ d: 1, i.s: 1, i: 51, 19 Mart 1325/1 Nisan 1909, MMZC, C.2, s. 609.

¹⁰⁷ (d: 1, i.s: 2, i: 49, 17 Mart 1325/30 Mart 1909, MMZC, C. 3, s. 553), (d: 2, i.s: 1, i: 67, 22 Nisan 1325/5 Mayıs 1909, MMZC, C.3, s.268), (d: 1, i.s: 2, i: 20, 21 Kânunuevvel 1325/3 Ocak 1910, MMZC, C.1, s.416), (d: 1, i.s: 2, i: 25, 2 Kânunusani 1325/15 Ocak 1910, MMZC, C.1, s.545). B u örneklerde komisyonlar çalışmalarına devam etme kararı almıştır.

¹⁰⁸ Örneğin Konya mebusu Mehmet Vehbi Efendi, peygamberin işin terk ve tatil edilmesiyle memnun olmayacağını ifade ederek Mevlid Kandili vesilesiyle Meclis çalışmalarının yapılmamasına karşı çıkmıştır (d: 1, i.s: 1, i: 51, 19 Mart 1325/2 Nisan 1909, MMZC, C. 2, s. 609).

¹⁰⁹ İdarî kararlar Mevlit Kandilinin tatil ilân edilmesi kanunla bu düzenlemenin yapılmaması eleştirilmiştir. 10 Temmuz Bayramı kanunla yapılmıştır (d: 1, i.s: 2, i: 54, 1 Mart 1326/24 Mart 1910, MMZC, C.3, s. 117).

¹¹⁰ d: 1, i.s: 3, i: 25, 3 Kânunusani 1326, MMZC, C.2, s.170.

¹¹¹ Serfiçe mebusu Haris Vamvaka Efendi (1873-?): I. Dönem mebusu ara seçimle parlamentoya girmiştir, Rum, liberal, avukat, belediye meclisi üyesi, (Demir, 2007: s.356).

¹¹² d: 1, i.s: 3, i: 99, 3 Mayıs 1327/16 Mayıs 1911, MMZC, C. 6, s.551.

¹¹³ Serez mebusu Hristo Dalçef Efendi (1873-?), Bulgar, sosyalist, avukat (Demir, 2007: 357)

¹¹⁴ d: 1, i.s: 3, i: 100, 4 Mayıs 1327/17 Mayıs 1911, MMZC, C.6, s.603. Hristo Dalçef Efendi'ye (Serez), göre, "idare-i meşrutanın düsturları adalet, müsavat ve İttihattır. Böyle ahaliyi sınıf sınıf taksim ederek hükmetmek, bu idare-i müstebidenin düsturlarıdır. Halbuki idare-i meşruta zamanında idare-i müstebidenin düsturlarını tatbik etmek Meşrutiyetimizin şan ve şerefine gayri kabil-i telifdir."

sek şekli olarak tanımlamıştır¹¹⁵. Âyan'da Yorgiyadis Efendi de hükümet-i meşrutanın “adalet ve müsavat üzerine” kurulu olduğunu vurgulamıştır¹¹⁶.

II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı toplumsal yapısında keskin bölünme, farklı etnik ve dinî unsurlar arasında yaşanmakta ve bu bölünme siyasal parti bölünmesini de aşmaktadır. Meşrutiyeti ve Kanun-i Esasi'yi, “tevhid-i anasır” esasına dayandıran ve onunla eş anlamda gören Muş mebusu İlyas Sami Efendi¹¹⁷ de kendi bölgesinde Ermeni ve Kürt kulüplerin birbirleriyle çatıştıklarından söz ederek “tevhid-i anasıra” göre hareket edebilmeleri için bu unsurların birbirleriyle temas kurmaları ve görüşmeleri gerektiğini vurgulamıştır. İkinci Meşrutiyet Meclisi birinci yasama döneminde parlamentoda yoğun tartışmalara neden olan Cemiyetler Kanunu görüşmelerinde kavmiyet ve cinsiyet esas ve ünvanlarıyla siyasî cemiyetler teşkilini yasaklayan maddeye de bu çatışmacı ortamı gerekçe göstererek karşı çıkmıştır¹¹⁸.

Eşitlik gibi soyut bir değerın yazılı hukuk kurallarına yansımada her şeye rağmen monarşinin doğasından kaynaklanan güçlükler ortaya çıkmaktadır:

Çarpıcı bir örnek askere alınmaya dair kanun tasarısı görüşmelerinde görülür: Tasarının birinci maddesinde yer alan hükme göre “bilumum tebaa-i Osmaniye işbu kanunun tayin eylediği hizmet-i askeriyeden mükelleftir.” Üyelerden Tevfik Efendi (Kengiri)¹¹⁹ “tebaa-i Osmaniye” tabirinin padişahı dışarıda bıraktığını savunur. Teba tâbi olan, “uyan”dır, burada bir de “uyulan” (metbu) vardır, bu da padişaktır, bunun yerine kendisi sadece “Osmanlı” kavramını önermiş, dolayısıyla vatandaşlığa vurgu yapmıştır, bu vesileyle hanedanın erkeklerinin askerlikleri gündeme gelmiş, bu da tartışmaya yol açmıştır¹²⁰.

¹¹⁵ d : 1, i.s: 3, i : 11, 22 Teşrinisani 1326/5 *Aralık 1910, MMZC, C.1, s.325.*

¹¹⁶ d: 1, i.s: 2, i: 60, 13 Nisan 1326/26 *Nisan 1910, MAZC, C.1, 667.*

¹¹⁷ Hacı İlyas Sami Efendi (1879?-1945), I. II., III. Dönem mebusu, İttihadçı, ulemeden, müderris, Darülfünun Arapça öğretmeni, TBMM I., II. Dönem Muş, III. Dönem Bitlis, V. Dönem Çoruh mebusu (Demir, 20007: 377).

¹¹⁸ (d: 1, i.s: 1, i: 115, 7 Temmuz 1325/20 *Temmuz 1909, MMZC, C.5, s.462.*) (Demir, 2007: 377)'de ve (Ahmad-Rustow, 1976: 278)'de Türk olarak geçmekteyse de kendisi burada Kürt olduğunu ifade etmektedir.

¹¹⁹ Çankırı mebusu Mehmet Tefvik Efendi (Durlanık) [1871-1944]: I., II., IV. dönem mebusu, Türk, müstakil, ulemeden. Sinop müftüsü. 15 Şubat 1907'de Fizan'a sürüldü. Paris'e kaçtı. TBMM I. Dönem Çankırı mebusu, (Demir, 2007: 367).

¹²⁰ d: 1, i.s: 2, i: 73, 3 Nisan 1326/16 *Nisan 1910, MMZC, C. 4, s. 139.* Bu görüşe karşı çıkan Arif Hikmet Bey (Tutanakta yanlışlıkla Akif yazılmış doğrusu Arif Hikmet (Biga) olacak.) meşrutiyetin eşitlik demek olduğunu ama tam bir eşitliğin olamayacağını hanedan için bunun uygulanabilir olmadığını savunur.

SONUÇ

Birinci Meşrutiyet Mebusan Meclisi'nde (1877-1878) kullanılan siyasal dil incelendiğinde "hâkimiyet-i milliye" ilkesi aracılığıyla Meclisin eylemlerini meşrulaştıran bir açıklama biçimi görülmez. 1877 Parlamentosu hükümeti denetlemeye çalışmış, eleştirmiş, bunu anayasal yetkilerine kıyasla hayli iddialı bir şekilde yerine getirmiştir, hattâ bundan dolayı da kapatılmıştır. 1908 Parlamentosu da benzeri şekilde hükümetin denetimine yönelik mebus davranışları açısından özellikle ilk aylarda önemli adımlar atmıştır, Meclis görüşmelerinde müzakereci, tartışmacı bir üslup benimsenmiştir. 1877 Meclisi'nden elimize ulaşmış derleme meclis tutanakları incelendiğinde kullanılan siyasal dille, 1908 Meclisi'nin siyasal dili arasında ciddi farklılıklar vardır¹²¹.

Birinci Meşrutiyet rejiminde 1877-1878 arası dilimde II. Abdülhamid *istibdadı ortaya çıkmıştır. Buna rağmen Yeni Osmanlı siyasî düşüncesinin uzantısı olan siyasî dilin, söylemin bu dönemde Meclis faaliyetlerine büyük ölçüde yansımadağı görülür. Şüphesiz Birinci Meşrutiyet Mebusan Meclisi'nin üye kompozisyonuyla 1908 Meclisi'nin oluşum şekli ve her iki heyetin temsil gücü arasında fark vardır. Yıldız mutlakiyeti kurulduktan sonra muhalif aydınlar arasında Osmanlı coğrafyası dışında ve içinde yaygınlaşan sınırlı iktidar yanlısı, anayasayı yürürlüğe koymaya dönük görüşler buna dayalı kültürlenme süreci, 1908 Meclisi'nin siyasal dilini de etkilemiştir. 1876 Kanun-i Esâsisi bir ferman anayasadır. 1908'de Kanun-i Esâsi'nin yürürlüğe konusu Makedonya kaynaklı, İttihad ve Terakki Cemiyeti eylemci unsurları aracılığıyla yoğun bir siyasal katılım ve zorlamayla gerçekleşmiştir.*

Parlamentosuz dönemde Jön Türk düşüncesi, giriş bölümünde yer alan Mardin'in ve Hanioglu'nun tespitleri dikkate alındığında anayasacılık, hürriyet, demokrasi konularında derinleşmemiş olsa da Meşrutiyetin yeniden ilânı, anayasanın yürürlüğe konması, monarşiyi aşındıracak ve sınırlayacak sürecin resmîleşmesini sağlamış, yeni bir yönetim anlayışına dönük yoğun bir beklenti de bu suretle ortaya çıkmıştır. Parlatmentonun açılmasıyla 19. asırda Fransız Devrimi'nin "politik nitelikli (...) kelime dağarının" etkisindeki¹²² Jön Türk yayınlarındaki farklı siyasal dil alenîleşmiştir, Meclis çalışmaları bir bakıma bunun ne derece benimsendiğini de gösterir. Bu siyasal dilin kavramları Marx'ın bir tespitini teyit

¹²¹ *Meclis-i Meb'usan Zabıt Cerideleri 1293=1877* (toplayan: Hakkı Tank Us), Vakıf Gazete Matbaa Kütüphane, İstanbul 1939 (C.1), 1954 (C. 2).

¹²² Geoff Eley, "Nationalism and Social History" *Social History* 6/1, s. 96'dan aktaran Göçek 1999: 272.

eder şekilde yer yer geleneksel kültürün birikimiyle kaynaşmıştır (meşveret örneğinde olduğu gibi)¹²³. “Hâkimiyet-i milliye”, hükümdara, hükümete ve hattâ bürokrasiye karşı parlamentonun üstünlüğünü vurgulayan bir ilke olmuştur. Daha sonra Müdafaa-i Hukuk kadrolarının hâkimiyet-i milliye ilkesine dair âşinalıklarının kaynağında İkinci Meşrutiyetin ilk yıllarında oluşan birikimin etkisi mutlaka hesaba katılmalıdır.

1908 Parlamentosunun meşrutiyetçi dilini ve güçlü tartışmacılık özelliğini parlamentonun yapısında aramak uygun olur, İttihad ve Terakki'nin seçimlerde azamî seviyede başarılı olmak için gayrimüslim cemaatlerle adayların belirlenmesinde işbirliği yapması, taşrada her zaman kendi ideolojisini benimsemiş kişileri aday göstermemesi, Meclis içinde disiplini sağlayamamasına yol açmış, bu da tersinden bir etkiyle aslında parlamento kurumunun doğasında olması gereken “müzakerecilik” ve “alemiyet (kamusallık)” özelliklerini güçlendirmiştir¹²⁴. Mutlakiyet döneminden intikal eden gizli, kapalı siyaset yapmaya dönük mantık bir süreliğine ve bir dereceye kadar çözülmüştür. İttihad ve Terakki listelerinden seçilmiş olmalarına rağmen daha sonra azımsanmayacak sayıda saf değiştiren, bağımsız hareket eden mebusun da katkısıyla parlamento gerçek anlamıyla temsili bir kurum olmuştur.

Schmitt'e göre “Parlamento toplumu Devlet'e taşıyan bir araçtır¹²⁵.” Meclisin daha sonraki yasama dönemlerinde (1912, 1914) “müzakereci” özelliğini yitirmesi, seçim sürecinde İttihadçıların baskı kurarak sonuçları etkilemesiyle gerçekleşmiş, bu suretle Meclisin temsil gücü daralmış, Mebusan Meclisi'nde İttihad ve Terakki tek parti hâkimiyetini tesis etmiştir. Nicel bir veriye dayanmamakla birlikte bir gözlem olarak bu dönemlerde önceki bölümde yer alan Meşrutiyeti belli ilkelere ve değerlere dönük açıklama biçimlerinin dikkat çekici şekilde azaldığını, bunlardan hâkimiyet-i milliye ilkesine yapılan atıflarınsa neredeyse ortadan kalktığını söyleyebilirim. 1908 sonrası yasama dönemlerinde siyasal hayatta parlamentonun “müzakereciliği” ve “kamusallığı” yerini, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin gizliliğine bırakmıştır.

¹²³ “(...) yeni bir dil öğrenmeye başlayan birisi, onu hep kendi anadiline tercüme eder” (Karl Marx, *Eighteenth Brumaire*, New York: International Publishers, [1867/1974], s.284'ten aktaran Göçek, 1999: 264.

¹²⁴ İttihad ve Terakki listesinden seçilen kişilerin özellikleri hakkında (Ahmad, Rustow, 1976; Akşin, 1987: 106-108, 132).

¹²⁵ Bezci, 2006: 133.

KAYNAKÇA: KİTAP VE MAKALELER

- Ahmad, Feroz, Dankwart A. Rustow (1976), "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, ss. 246-284.
- Ahmet Şerif (1977), *Anadolu'da Tanın* (haz. Çetin Börekçi), (İstanbul: Kavram Yayınları).
- Akşin, Sina (1987), *Jön Türkler ve İttihad ve Terakki* (İstanbul: Remzi Kitapevi).
- Ali Cevat Bey (1991), *İkinci Meşrutiyetin İlanı 31 Mart Hadisesi*, (haz: Faik Reşit Unat), (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları).
- Bezci, Bünyamin (2006), *Carl Schmitt'in Politik Felsefesi* (İstanbul: Paradigma Yayınları).
- Birinci, Ali (1990), *Hürriyet ve İtilaf Fırkası* (İstanbul: Dergâh Yayınları).
- Demir, Fevzi (2007), *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri*, (İstanbul: İmge Kitapevi).
- Demirci, Aliyar (2003) "1876 Kanun-i Esasi'ndeki Değişikliğin Arka Planı-Bir Esbabı Mucibe Layihasında Genel Görüşler", *Liberal Düşünce*, sayı: 30-31, ss.157-168.
- _____ (2004) "Osmanlı Mebusan Meclisi'nin Büyük Biraderleri: Osmanlı Âyan Meclisi (1908-1912)" *Türkiye Günlüğü*, sayı: 76, ss.118-126.
- _____ (2006), *İkinci Meşrutiyet'te Âyan Meclisi*, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları).
- _____ (2008), "İkinci Meşrutiyet Anayasal Rejimi Açısından Padişahın Meclisi Açılış Nutuklarına Meclisin Verdiği Cevaplar: Arıza-i Cevabiyeler" *İlanının İkiyüzcüncü Yılında Meşrutiyet*, IRCICA, 7-10 Mayıs 2008 İstanbul (Sempozyumda sunulan bildiri).
- Emiroğlu, Kudret (1999), *Anadolu'da Devrim Günleri*, (Ankara, İmge Kitabevi).
- Göçek, Fatma Müge (1999), *Burjuvazinin Yükselişi ve Düşüşü Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme* (çev: İbrahim Yıldız) (Ankara: Ayrac Yayınları).
- Gözler, Kemal (2007), *Devletin Genel Teorisi*, (Bursa: Ekin Yayınevi).
- Hanioglu, Şükrü (1981), *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, (İstanbul: Üçdal Neşriyat).
- _____ (1985), *Bir Siyasal Örgüt Olarak 'Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti' ve 'Jön Türklük'* (İstanbul: İletişim Yayınları).
- _____, (2001) *Preparation For A Revolution The Young Turks, 1902-1908* (Oxford University Press: New York).
- _____ (2004), "Meşrutiyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 29, ss. 388-393.
- Kansu, Aykut (1995), *1908 Devrimi* (çev: Ayda Erbal), (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Kara, İsmail (1994), *İslâmcıların Siyasî Görüşleri*, (İstanbul: İz Yayıncılık).
- Lewis, Bernard (1988), *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (çev: Metin Kıratlı), (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları), 3. baskı.
- Mardin, Şerif (1992), "19. Yüzyılda Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti" *Türk*

- Modernleşmesi* içinde (der: Mümtaz'er Türköne-Tuncay Önder) (İstanbul: İletişim Yayınları), ss.81-101.
- Petrosyan, Yuriy Aşatoviç (1974) *Sovyet Gözüyle Jöntürkler* (çev: Mazlum Beyhan, Ayşe Hacıhasoğlu) (İstanbul: Bilgi Yayınevi).
- Savcı, Bahri (1976), *Kamu Hak ve Özgürlükleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları 5. baskı).
- Schmitt, Carl (2006), *Parlamentar Demokrasinin Krizi* (çev: A. Emre Zeybekoğlu) (Ankara: Dost Yayınları).
- Soysal, Mümtaz (1968), *Anayasa Giriş*, (Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları).
- Tanör, Bülent (1996), *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri* (İstanbul: Afa Yayıncılık, 3. baskı).
- Tunaya, Tarık Zafer (1986), "Hâkimiyet-i Siyasiye ve Millî Egemenlik Türkiye'de Siyasî Rejimin Meşruluğunun Dayandığı Temeller", *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi* (ed. Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay), (İstanbul: Beta Yayınları) içinde ss.209-221.
- _____ (2001), "Türkiye'nin Siyasî Gelişme Seyri İçinde İkinci "Jön Türk" Hareketinin Fikri Esasları", *Türkiye'de Siyasî Gelişmeler (1876-1938)*, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları) içinde ss.83-107.
- _____ (2003), *İslâmcılık Akımı* (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları).
- Türköne, Mümtaz'er (1991), *Siyasal İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu* (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Uygun, Oktay (2003), *Demokrasinin Tarihsel, Felsefî ve Ahlakî Boyutları* (İstanbul: İnkılap Yayınları).
- Ünüvar, Kerem (2006), "Osmanlı'da Bir Kamusal Mekân: Kahvehaneler", *Kamusal Alan ve Türkiye* (ed: Ahmet Karadağ), (Ankara: Asil Yayın) içinde ss.237-255.

TUTANAKLAR:

- Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri* (MMZC) [Farklı tarihlere ait olup cilt numaraları dipnotta gösterilmiştir.], TBMM.
- Meclis-i Âyan Zabıt Cerideleri* (MAZC) [Farklı tarihlere ait olup cilt numaraları dipnotta gösterilmiştir.], TBMM.